

ATATÜRK VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ORTAÖĞRETİM

Cengiz DÖNMEZ*

ÖZET

Bu makalede Atatürk ve Cumhuriyet dönemindeki orta öğretim alanında yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Kuşkusuz cumhuriyet dönemi eğitimi ve bu kapsamda orta öğretim’de, Atatürk’ün görüş ve çalışmaları doğrultusunda şekillenmiştir. İkinci olarak başta Tevhid-i tedrisat kanunu olmak üzere, heyet-i ilmiye toplantılarında ve milli eğitim şuralarında yapılan konu ile ilgili çalışmalara değinilmiştir. Buralardaki faaliyetlere değinildikten sonra, orta öğretim alanında yapılan çalışmalar günümüze kadar getirilmiştir.

Çalışmamızda ele alınan bir diğer konu ise, orta öğretime öğretmen yetiştirme problemi olmuştur. Bu çerçevede, Atatürk’ün öğretmenlik mesleği ile ilgili görüşleri ve orta öğretim kademesinde açılan okullar, günümüze kadar gelen süreçte incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Ortaöğretim, Cumhuriyet Dönemi Eğitimi

ABSTRACT

In this article, the works that were carried out in the secondary school area of the Atatürk and Republic era will be considered. Certainly, the education of republic era and secondary school in this extent were shaped with the opinions and works of Atatürk. Secondly, law of unity of education (Tevhid-i Tedrisat) and the works that were done about this subject during the committee of science (Heyet-i ilmiye) meetings and national education councils have been considered. After mentioning these activities, the works that were done in the secondary education area have been brought today.

One of the other subjects of our article is the problem of educating teachers for the secondary education. In this frame, the view of Atatürk about being a teacher, the schools that were opened in the secondary education level have been researched in this period until today.

Keywords: Atatürk, Secondary Education, Education in Republic Era

Giriş

Her milletin kendine özgü bir eğitim sistemi vardır. Bu sistem, o toplumun sosyal, kültürel, politik ve ekonomik özelliklerine uygun olarak kurulur ve gelişir (Duman; 1991,s.19). İşte, cumhuriyetle birlikte vatandaş olmuş ve yeni bir kimlik kazanmış olan Türk milletinin eğitim sisteminin de, cumhuriyetin ilkelerine uygun olarak yeniden ele alınıp kurulması gerekiyordu. Bu iş, şüphesiz, Türk milletini her alanda çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırmayı hedefleyen Atatürk’ün vizyonu ve çalışmalarıyla mümkün olabilecek ve O’nun bu konuya verdiği büyük önemin gereği olarak, kendisine düşecekti.

Bu kutsal görevin gönüllü talibi olan Atatürk, eğitime çok büyük önem vermiştir. Bunun çeşitli sebepleri arasında, ilk planda ekonomik ve kültürel yönden yeni Türk devletinin kurulmasını arzu etmesi yer almaktadır. Bunu gerçekleştirmede Atatürk’ün ilk amacı, ilkokuldan üniversiteye kadar her öğretim basamağında; toplumumuza milli gerçeklerimize ve ihtiyaçlarımıza uygun yön ve yolların bulunması olmuştur. Bundan dolayıdır ki; ilk önce kısa bir

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

süre içinde cahilliği ortadan kaldırmak ve bütün yurtta okur – yazar oranını arttırmak için planların yapılmasını istemiştir. Bunun için de, eğitim ve öğretim birliğini sağlamaya, eğitimin bir plan dahilinde yapılmasına, eğitim programlarının ülke gerçeklerine göre hazırlanmasına ve kültür merkezlerinin kurulmasına büyük gayret sarf etmiştir (İzgi,1988;s.561).

Atatürk eğitimi bir bütün olarak ele almış ve ilköğretimden yükseköğretime kadar her alanda çalışmalar yapmıştır. Cumhuriyetle birlikte her kademedeki açılan yeni okullar ve kız – erkek ayrımı yapılmadan bütün çocuk ve gençlerimizin okutulması bu çalışmaların en güzel ispatı durumundadır. Bu kapsamda, konumuz olan ortaöğretim alanında da; gerek direkt eğitim, gerekse öğretmen yetiştirme konularında birçok faaliyetler yürütülmüştür.

Şimdi bunları ayrı ayrı ele almaya çalışalım.

1. Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimde Eğitim Çalışmaları

Cumhuriyet döneminde ortaöğretim alanında yapılan çalışmaları ve bu çalışmaların önemini daha iyi anlayabilmek için, öncelikle cumhuriyetin Osmanlı Devleti'nden devraldığı mirası hatırlamanın ve ortaöğretimin tarihçesine kısaca bakmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

1.1. Cumhuriyetin Devraldığı Miras

Cumhuriyet kurulduğu zaman ülkenin genel tablosunu, yani cumhuriyetin Osmanlı Devleti'nden devraldığı mirası, şu şekilde ortaya koymak mümkündür: 13 milyon nüfus, ilkel bir tarım, sifıra yakın sanayi, madenlerin büyük çoğunluğu, limanlar ve var olan demiryolları yabancı şirketlerin yönetiminde, 153 ortaokul ve lise, sadece bir üniversite var. Halkın sadece % 7'si okur - yazar, bu oran kadınlarda % 1 bile değil. Ortaokullarda 543, liselerde 270 kız öğrenci okuyor. Ekonomik bakımdan yarı sömürge. Kişi başına gelir 4 lira, kişi başına ortalama kamu harcaması 50 krş. Alt yapı her alanda yetersiz. Bilim hayatı ve düşüncesi yok denilecek düzeyde. Anadolu araştırmayan, nakilci medreselerin elinde. Her yanda tarikatlar, tekkeler, dergahlar. Yasalar çağın gereklerinin gerisinde. Kadınların ilke olarak toplumsal hayatları ve hiçbir hakları yok. Kadınların da bir gün erkekler gibi, doktor, mühendis, avukat, belediye başkanı, milletvekili, bakan olabileceklerini hayal etmek bile zor. Ne seçme hakkı bulunuyor, ne seçilme. Kısacası, vatandaş sayılmıyorlar. Ülke neredeyse bütünüyle ve pek çok alanda ortaçağı yaşıyor (Özakman, 2005, s.682).

Başta Atatürk olmak üzere, uygarlık Avrupa'sının bir parçası olmayı devletin ve toplumun temel hedefi olarak benimsemiş olan, cumhuriyeti kuranlar, bu tablonun ancak eğitim yoluyla değiştirilebileceğini düşünerek, ulusal eğitime çok büyük bir önem ve öncelik vermişlerdir.

1.2. Ortaöğretimin Kısa Tarihçesi

Ortaöğretimin kısa tarihçesine baktığımızda Osmanlı Devleti'nde bu alanda faaliyet gösteren okullar olarak;

- a. Medreselerin orta kısımları(Kuran öğretimi ön planda, Arapça ve ezbere dayalı bir öğretim yapıyordu)
- b. Tanzimat okulları (İdadi ve sultaniler)
- c. Yabancı dilde öğretim yapan okullar (Kolejler ve azınlık okulları) göze çarpmaktadırlar (Aksu,2002).

Bu okullar yapı ve işleyiş bakımından, birbirlerinden habersiz, hatta birbirlerine kapalı dikey kuruluşlar halinde yapılmışlardı. Dolayısıyla ortak bir anlayışları ya da kademelendirilmeleri söz konusu değildi. Nasıl ve ne kadar bir ortaöğretim (kaç yıl)? sorusunun cevabı meçhuldü.

Gerçi 1773'ten başlayarak kurulan askeri okullar, genellikle sübyan okulunu bitirenlerden ve medreselerden ayrılanlardan öğrenci aldığı için, ortaöğretim okulları olarak adlandırılabilirler, ancak, Tanzimat'a (1839) kadar Osmanlı eğitim sisteminde ilk, orta ve yüksek öğretim kademeleri gibi bir sınıflandırma yoktur. Bu kademelerin, okulların iç basamaklarında yer aldığı varsayılıyordu. Tanzimat'ta kurulan Rüştiyeler, sübyan okuluna dayalı kurulduğu için, ilkönce ortaöğretim okulu olarak düşünülmüş, ancak daha sonra İdadiler açılınca, ilköğretim sınırları içinde kalmıştır. 1869 Yılında yayınlanan Genel Eğitim Tüzüğü ortaöğretim okulları olarak İdadi ve Sultanileri getirmiştir. 1910'lu yıllarda ise ortaöğretim okulları; Medreseler (orta kısmı), İdadiler, Sultaniler ve Öğretmen Okulları idi. Ayrıca yerel yönetimlerce açılan meslek okulları içinde de ortaöğretim sayılabilecek okullar vardı. Kurtuluş Savaşı yıllarında da ortaöğretimin bu yapısında bir değişiklik olmamıştır(Başaran,1994,s.83).

Ancak, özellikle İdadi¹ ve Sultanilerin² açılmasıyla, eğitim ve öğretimdeki farklılık sebebiyle, ortaöğretimde yine iki türlü kuruluş meydana gelmiştir ki; bu iki türlü kuruluşa gidiş, tıpkı önceki farklı okulların ortaya çıkardığı gibi, değişik insan tipleri yetiştirerek, eğitim hayatımıza, zaman ve emek kaybından başka bir şey getirmemiştir (Koçer, 1975,s.199).

1.3. Ortaöğretimin Amaç ve Görevleri

Ortaöğretim; temel eğitime dayalı olarak, en az üç yıllık öğretim veren genel, mesleki ve teknik öğretim kurumlarının tümünü kapsayan çeşitli programlar uygulayan liselerden oluşmaktadır.

1973 Tarihli Milli Eğitim Temel Kanununa göre; temel eğitimini tamamlayan ve ortaöğretime girmeye hak kazanmış olan her öğrenci, ortaöğretime devam

¹ **İdadi:** İdadi adı ilk 1773'te açılan askeri okul için kullanıldı. Sübyan okulundan alınan öğrenciler idadi sınıfında okuduktan sonra askeri okula (Tıp) alınıyorlardı. Aldığı öğrencilerin yaşları ve okuttuğu dersler yönünden ortaöğretimden çok, ilköğretimin sınırları içindeydi. 1869 Eğitim Genel Tüzüğü, dört yıllık rüştiyenin üzerine üç yıllık idadiyi getirmiştir. 1880'den sonra, rüştiye ile birlikte il merkezlerinde yedi yıllık, ilçe merkezlerinde beş yıllık idadiler açıldı. İkinci Meşrutiyetten sonra kimi idadinin adı sultaniye çevrildi.

² **Sultani:** 1868'de Fransız örneğine uygun olarak kurulan Galatasaray Lisesi'nin adı Mekteb-i Sultani idi. 1869'da Eğitim Genel Tüzüğü, İdadiden sonra üç yıllık sultanilerin kurulmasını öngörerek bu adın yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmıştı. 1923'ten önce Anadolu ve Trakya'da dördü yataklı yirmi bir sultani vardı. 1923'te sultanilerin adı lise oldu. 1924'te de bunlardan yalnız birinci devresi(idadi kısmı) olanlar ortaokul adını aldı.

etmeye ve ortaöğretimden ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde yararlanmak hakkına sahiptir.

Ortaöğretimin amaç ve görevleri; milli eğitimin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak:

- a. Bütün öğrencilere ortaöğretim seviyesinde asgari ortak bir genel kültür vermek suretiyle onlara kişi ve toplum sorunlarını tanımak, çözüm yolları aramak ve yurdun iktisadi, kültürel kalkınmasına katkıda bilincini ve gücünü kazandırmak,
- b. Öğrencileri çeşitli program ve okullarla ilgili istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda yüksek öğretime veya hayata ve iş alanlarına hazırlamaktır (Cicioğlu,1985,s.131).

Ancak, 1980 yılında toplanan 10. Milli Eğitim Şurasında ortaöğretimin görevleri konusu tekrar ele alınmış ve bu görevler, genişletilerek şöyle belirlenmiştir:

- a. Öğrencileri yüksek öğretime, aynı zamanda çeşitli mesleklere hazırlamak
- b. Öğrencilere diploma, sertifika ya da belge gerektiren bir meslek kazandırmak, o meslek dalında yüksek öğretime hazırlamak
- c. Yaygın eğitim yoluyla bireylere bir meslek kazandırmak ya da onları bir mesleğe hazırlamak
- d. Çevreye yönelik çeşitli eğitim etkinliklerinde bulunmak
- e. Her düzeyde kurumlarla işbirliği yapmak ve var olan olanakları birlikte kullanmak(Başaran,1994,s.87).

1.4. Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim

1.4.1. Atatürk ve Tevhid-i Tedrisat Kanununda Ortaöğretim

Daha önce de vurgulandığı gibi, Cumhuriyet döneminde Türk eğitim sisteminin ana hatları Atatürk tarafından belirlenmiştir. Atatürk, daha Kurtuluş Savaşı yıllarında, hatta düşmanın Ankara'ya çok yaklaştığı bir sırada 15 - 22 Temmuz 1921 tarihleri arasında Maarif Kongresini toplayarak, eğitim alanında yapılacak çalışmaların da, düşmanın Anadolu'dan atılması kadar öncelikli olduğunu gözler önüne sermiştir. Hatta O, 22 Eylül 1924 tarihinde; "En mühim, en esaslı nokta eğitim meselesidir. Eğitimidir ki bir milleti, ya hür, bağımsız, şanlı, yüksek bir toplum halinde yaşatır, ya da bir milleti esaret ve sefaletle terk eder." Diyerek (MEB,1988,s.291), Türk milleti için eğitimin niçin öncelikli olması gerektiğini de vurgulamıştır.

Şüphesiz, kurulan her yeni devlet, her yeni rejim, varlığını sürdürebilmek için, kendine bağlı bir zihniyetle yetiştirilecek yeni bir nesile ihtiyaç duyar. Bu sebeptendir ki, her devlet kurucusunun programında eğitim meselesi önemli bir yer tutar. Atatürk için de bu böyledir. Özellikle öğretmenlere yaptığı konuşmalarda, "Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister." diyerek, yeni Cumhuriyet için eğitimin önemine ortaya koymuştur.

Bunun için de, önce eğitim ve öğretimin birleştirilerek laikleştirilmesi gerektiğini düşünmüş ve 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat (Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi) Kanunuyla gerçekleştirilmiştir

(Genç,1998,s.19). Bu kanunla, mahalle mektepleri ve medreseler kapatılırken, Tanzimat okulları geliştirilmiş ve yabancı okullar Milli Eğitim Bakanlığının gözetimi ve denetimi altına verilmiştir. Yani Milli Eğitim Bakanlığı bütün eğitim ve öğretim işlerinin tek yetkili ve sorumlu mercii haline gelmiştir. Aynı yıl yapılan bir düzenlemeyle Rüştiyeler ve İdadiler, üç yıllık ortaokul ve üç yıllık lise haline getirilmiştir. Böylece ortaöğretim ilkokula dayalı üçer yıllık iki kademe şeklinde yapılandırılmıştır.

1.4.2. Heyet-i İlmiye Toplantılarında Ortaöğretim

Eğitim ve öğretimin Milli Eğitim Bakanlığında toplanmasının ardından, hem eğitime bir yön vermek, hem de sorunları çözmek amacıyla, bakanlık tarafından bir dizi çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda, Heyet-i İlmiye denilen kurullar oluşturularak toplantılar düzenlenmiş ve bu toplantılarda ortaöğretimle de ilgili bazı kararlar alınmıştır.

Şimdi bu toplantılardaki ortaöğretim ile ilgili çalışmalara bir göz atalım.

1.4.2.1. Birinci Heyet-i İlmiye'de Ortaöğretim

Milli Eğitim Bakanlığı Maarif Heyeti İlmiyesi'nin 15 Temmuz 1923 de başlayan ilk toplantısı, hazırlık dönemi cumhuriyet eğitiminin en olumlu çalışması ve aynı zamanda Milli Eğitim Şuralarının bir çeşit başlangıcıdır. Artık cephe savaşı kazanılmış, eğitim savaşına başlanmıştır. Bu toplantıda, Türkiye'nin bütün eğitim sorunları detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Birinci Heyet-i İlmiye'de ortaöğretim alanıyla ilgili olarak ise; "Sultani" adının "lise" olmasına karar verilmiş, liseler bir ve iki devreli olmak üzere iki kademeye ayrılmıştır. 1923'den önce 55 olan ortaöğretim kurumunun, cumhuriyetten sonra hızla artarak 74 'e ulaştığı vurgulanmıştır(Cicioğlu,1985,s.133-134).

1.4.2.2. İkinci Heyet-i İlmiye'de Ortaöğretim

İkinci Heyet-i İlmiye, 1924 yılında, Türk eğitimini yeni devlet düzenine uydurmak ve eğitim sistemini yeniden kurmak amacıyla toplandı. Çünkü Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Eğitim Bakanlığının elindeki okulların sayısını arttırmış, medreseler ve diğer dinî okulları kapatmıştı. Bütün okullarda laik bir eğitim zihniyeti yerleştirilmeye çalışılıyordu.

Orta dereceli askerî okulları da bünyesine alan bakanlık, okullar ve programlar sorununu çözmek için tekrar bir Heyet-i İlmiye toplamıştır. Bu yüzden İkinci toplantıda, okulların dereceleri, ders kitapları, müfredat programları vs üzerinde durmuştur.

İkinci Heyet-i İlmiye'nin aldığı kararlar şöyle özetlenebilir:

- Lise öğretiminin altı yıl olması tartışıldı. İlk üç sınıfa "kısım-ı evvel", kalan iki sınıfa da "kısım-ı sâni" denecekti. Kız liselerinin de öğretim süresi bakımından erkek liselerine eşit olması kabul edildi. Kız ve erkek lise programları aynı olacak; yalnız ilk kısımda kızlar bazı kız meslek dersleri göreceklerdi.
- Bir devreli liselerin ortaokul haline getirilmesi ve bunların tek bir öğrenim bütünü olarak sayılması

- c. Ortaokul ve liselerin üçer yıllık ayrı ayrı okullar olması
- d. 1 Eylül 1924 tarihinde bir devreli liseler “Orta mektep” adını alacaktır.
- e. Liselerde haftalık ders saati 30 olarak belirlenmiştir.
- f. Liselerde öğretimin parasız olması, ama şimdilik zenginlerden biraz para alınması kararlaştırılmıştır.
- g. Ortaokul ve ilkokulların ders kitapları yarışma usulü ile yazdırılacaktır. İlköğretimde kitapsız yapılacak dersler için rehberler yayınlanacaktır.

1.4.2.3. Üçüncü Heyet-i İlmiye’de Ortaöğretim

1926 Yılı başında Maarif Vekili Necati Bey başkanlığında, bakanlık ileri gelenlerinden, önemli liselerin müdürlerinden ve müfettişlerden oluşan 19 kişilik bir heyet halinde toplanmıştır. Bu toplantıda ortaöğretim ile ilgili alınan bazı önemli kararlar şunlardır:

- a. Liselerin belirli merkezlerde çoğaltılarak takviye edilmesi
- b. Öğretmen okullarının takviye edilerek çoğaltılması
- c. Meslek okullarının takviye edilerek çoğaltılması
- d. Yatsız ortaokulların karma okul haline çevrilmesidir.

1.4.3. Milli Eğitim Şuralarında Ortaöğretim

Cumhuriyet döneminde, gerek milli eğitimin ihtiyaçlara göre yeniden yapılandırılması, gerekse eğitim ve öğretimin sorunlarına çözüm yolları bulunması amacıyla gerçekleştirilen bir başka çalışma yöntemi de, daha geniş katılımlı Milli Eğitim Şuraları toplamak olmuştur. Bu şuralarda şüphesiz ortaöğretim ile de ilgili birçok çalışma yapılmış ve kararlar alınmıştır.

Şimdi bu şuralardaki çalışmalarını gözden geçirelim.

1.4.3.1. Birinci Milli Eğitim Şurası’nda (1939) Ortaöğretim

17-19 Temmuz 1939 tarihleri arasında toplanan bu şurada, ortaöğretim ile ilgili şu konular incelenerek karara bağlanmıştır:

- a. Ortaokul ve liselerin sınav ve disiplin yönetmelikleri ile öğretim programları yeniden düzenlenmiştir.
- b. Ortaöğretim öğrencilerine yaptırılacak yazılı ödevler hakkında yönetmelik belirlenmiştir
- c. Derslerin öğleden önceye alınması ve öğleden sonraları, ortaokullarda isteğe bağlı, liselerde zorunlu olarak öğretmenlerin yönetiminde serbest ve ortak eğitim çalışmalarının yapılması.

1.4.3.2. İkinci Milli Eğitim Şurası’nda (1943) Ortaöğretim

15- 21 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanan İkinci Milli Eğitim Şurası’nda, 220 ortaokul sayısına ulaşıldığı tespit edildikten sonra, ortaöğretim alanında şu konular üzerinde durulmuştur:

- a. Okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi
- b. Ana dili çalışmalarının artırılması
- c. Özel öğretim metotları.

1.4.3.3. Üçüncü Milli Eğitim Şurası'nda (1946) Ortaöğretim

2 – 10 Aralık 1946 tarihleri arasında toplanan bu şurada, ağırlık mesleki ve teknik eğitime verilmiştir. Şuraca, ortaöğretimin sorunlarını araştıran bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun çalışması sonucunda ortaokul ve liselerde formasyon eksikliğinin olduğu, bunun da bir takım metot ve öğretim programlarının yetersizliğinden ileri geldiği raporda sunulmuştur.

1.4.3.4. Dördüncü Milli Eğitim Şurası'nda (1949) Ortaöğretim

Bu şurada, yeni ortaokul programı projesinin incelenmesi ve lise ders konularının dört yıllık sisteme göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Yeni ortaokul program taslağının, eğitim ve öğretim anlayışı ve uygulanışı bakımından, ilkokul programına paralel ve ahenk sağlayıcı, ortaokulları özlenen bir eğitim kurumu haline getirici yapıda olduğu ileri sürülmüştür. Liselerin öğretim sürelerinin uzun tartışmalar sonucunda üç yıldan dört yıla çıkarılması kararlaştırılmıştır.

1.4.3.5. Beşinci ve Altıncı Milli Eğitim Şuraları'nda Ortaöğretim

Beşinci Milli Eğitim Şurası 1953 yılında toplanmıştır. Ancak okul öncesi eğitim ve ilköğretimle ilgili kararlar almıştır.

Altıncı şura mesleki ve teknik eğitim üzerinde durmuştur.

1.4.3.6. Yedinci Milli Eğitim Şurası'nda (1962) Ortaöğretim

Bu şurada, ortaöğretimin sorunları değerlendirilmiştir. Özellikle sınıf geçme ve sınav yönetmeliği ele alınarak, başarının dört ayrı notla, başarısızlığın ise, tek notla değerlendirilmesi istenmiştir. Liselere girişin bir kayda bağlı bulunması için teklifler ileri sürülmüş, bunun gerekçesi olarak da, liselerde aşırı yığılmanın, liselerin kalitesini düşürücü, diğer meslek okullarını köreltici olması gösterilmiştir. Bu sebeple, 1963-1964 öğretim yılında bu kurumlara sınavla öğrenci alınmış, bir yıl sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir. Ayrıca bu şurada ortaöğretimde rehberliğin önemi üzerinde durulmuştur.

1.4.3.7. Sekizinci Milli Eğitim Şurası'nda (1970) Ortaöğretim

Bu şurada, ortaöğretimle ilgili olarak; 12-14 yaş öğrencilerinin ortaöğretimin 1. kademesinde, 14-17 yaş öğrencilerinin ise, ikinci kademesinde eğitim göreceği belirtilmiştir. Şurada, ikinci kademenin çeşitli programlarına yönelmenin “yol gösterici” nitelikte olup “zorlayıcı” olmadığını belirtilerek, ikinci devre ortaöğretimin, yükseköğretime hazırlayan çeşitli programlar arasında sınıflara göre yatay ve dikey geçiş yolları sağlanmaya çalışılmıştır.

Ayrıca bu şurada, ortaöğretim sistemimizin kuruluşu ile, yüksek öğretime geçişin yeniden düzenlenmesi konusunda Türk eğitim sisteminin yapısını ilgilendiren önemli kararlar alınmıştır. Bu çerçevede, ortaöğretimin ikinci devresinde yer alan, genel, mesleki ve teknik öğretim kurumlarının bir bütünlük içine alınması, yükseköğretime hazırlayan ortaöğretim programının çeşitlendirilmesi, bu programlardaki derslerin ortak temel, özel dersler ve seçmeli dersler olarak tespit edilmesi sağlanmıştır.

1.4.3.8. Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası'nda (1974) Ortaöğretim

Bu şurada ortaokul sekiz yıllık temel eğitimin içine alınmıştır. Beş yıllık ilkokul 3 yıllık ortaokul ile birleştirilerek, 8 yıllık mecburi temel eğitim veren kurum haline dönüştürülmüştür.

1.4.3.9. Onuncu Milli Eğitim Şurası'nda (1981) Ortaöğretim

Bu şurada öncelikle ortaöğretim okulları iki grupta toplanmıştır. Bunlar:

1. Tek amaçlı liseler (değişik programlı tek tip lise)
2. Mesleki ve teknik okullardır.

Ayrıca, öğrencileri bir işe ve mesleğe veya yükseköğretim kurumlarına hazırlayacak, çok amaçlı tek tip liselerin açılması hazırlıklarına başlanmıştır.

1.4.4. Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretimdeki Diğer Çalışmalar

II. Dünya Savaşından sonra uluslararası ilişkilerin gelişmesi ve kitle iletişim araçları ile bilgi alışverişinin çok önem kazanması sebebiyle yabancı dile duyulan ihtiyaç çok artmış ve 1955'den itibaren Kolej denen ve birçok derslerin yabancı dille okutulduğu liseler kurulmuştur. Paralı ve parasız yatılı olarak öğretim yapan bu okullara Temmuz 1975'ten itibaren Anadolu Liseleri denilmiştir.

1970'li yıllarda gelişmiş ülkelerde, ortaöğretimin, genel, teknik ve mesleki olmak üzere, üç temel okul türü üzerine yapılandırılması, gözlenen bir eğilimdir. Bu dönemde, Türkiye'de de bu yapının oluşturulmaya çalışılması, önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. Buna uygun olarak, ortaöğretimin yeniden yapılandırılması konusunda en ciddi adım, III. Beş Yıllık Kalkınma Planında (1973–1977) atılmıştır. Bu plan dönemi sonuna kadar, endüstri meslek liselerinden donanımı iyi olanların teknik liselere, diğerlerinin ise, endüstri pratik sanat okullarına dönüştürülmesi öngörülmüştür.

1973 yılından itibaren eğitimde beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde bazı çalışmalar gerçekleştirilmiş ve planlı dönem başlamıştır. 1973 – 2000 yılları arasında ortaöğretimdeki gelişmelere bakacak olursak:

- Toplam öğrenci sayısı açısından her dönemde plan hedefleri aşılmıştır. Ancak, öğrencilerin genel ve meslekî-teknik okullara dağılımında plan hedeflerinin gerçekleşmediği görülmektedir. Meslekî ve teknik eğitimdeki okullaşma oranı 1986 -1987 öğretim yılında plan hedeflerine yaklaşmış, daha sonraki yıllarda fark büyümüştür.
- 1980'li yılların sonunda ortaöğretimin yeniden yapılandırılması çalışmalarına hız verilmiştir. Bina ve derslik yetersizliği, sınıf mevcutlarının fazla olması, laboratuvar araç ve gereçlerinin, kütüphanelerin vs yeterince kullanılamaması ve öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre yönlendirilmesindeki sıkıntılar nedeniyle, 1991-92 öğretim yılında orta öğretimde geleneksel “sınıf geçme sistemi” kaldırılarak, “ders geçme ve kredi sistemine” geçilmiştir.
- 1988 - 89 öğretim yılında ortaokullarda yabancı dil eğitiminde değişikliğe gidilmiş, yabancı dil ortaokul 1. sınıfta zorunlu olmak kaydıyla, ortaokul 2. ve 3. sınıf ile, liselerde seçmeli ders olarak okutulmuştur. Ama bu

uygulama 1 yıl sonra tekrar kaldırılmış ve yabancı dil zorunlu hale getirilmiştir.

- Haziran 1992'de yaş sınırı aramayan ve kitle iletişim araçlarıyla öğretim yapacak "Açık öğretim Lisesi" kurulmuştur.
- 1994 – 2000 Yılları arasındaki önemli gelişmeyi, okul tercihlerindeki değişiklik ve buna paralel olarak, okullaşma ihtiyaçlarındaki farklılık olarak görüyoruz. Bu dönemde, özellikle Fen ve Anadolu liselerine talep ile, buna bağlı olarak, öğrenci sayısının hızlı bir şekilde arttığı görülmüştür.

1.5. Avrupa Birliği Sürecinde Ortaöğretim

Avrupa Birliği üyeleri arasındaki en önemli işbirliği konularından biri de eğitimidir. Birlik çevresindeki eğitim alanındaki işbirliği 1971 yılında üye ülkelerin eğitim bakanlarının ilk toplantısı ile başlamıştır. 1974'de üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanları, Birliğin sosyal ve insancıl açıdan da gelişmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu amaçla, 1974'de Avrupa Komisyonunca ilk öneri paketi hazırlanmıştır. Buna göre, bir yandan üye ülkelerin geleneklerine önem vermek gerekirken, diğer yandan, millî eğitim yapıları ile öğretim yöntemlerinin standartlaştırılması zorunludur. Hatta, bazı alanlarda Avrupa düzeyinde iş birliğinin yararlı olacağı savunulmuştur.

Bu amaçla AB düzeyinde çeşitli projeler geliştirilerek uygulamaya konulmuştur. Türkiye'nin de katılımının sağlandığı bazı projeler şunlardır:

Leonardo Da Vinci: Programının temel amacı, meslekî eğitimle ilgili farklı kuruluşları içeren uluslararası ortakların projelerini destekleyerek, üye ülkelerin bu alandaki politika ve reform şeklindeki faaliyetlerine katkıda bulunmaktır. Avrupa Birliği Konseyi'nin 26 Nisan 1999 tarihli kararı ile Birliğin 2000-2006 yıllarını kapsayan programın ikinci safhasına Türkiye'nin de katılmasına imkân sağlanmıştır (Duman,2001a).

Socrates: Eğitim alanında, ulusal sınırlar arasında bir Avrupa boyutu yaratmak amacıyla, 1995 -1999 döneminde uygulanan bir programdır. Soctares, değişik ülkelerdeki eğitim yöntem ve yaklaşımlarından yararlanılması fırsatı yaratan bir programdır. Programın en önemli özelliği hareketlilik ve karşılıklı değişimdir. Ortak ders programı hazırlama, okul projeleri geliştirme, öğretmenler ve üniversite personeli arası ziyaretler, uzaktan öğrenme modellerinin kullanımı, eğitim yöneticileri arasında bilişim ağının kurulması, başlıca çalışma alanlarıdır (Duman,2001b)

1.6. Ortaöğretimde Son Gelişmeler

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren gerçekleştirilen bu yoğun çalışmaların sonucu olarak, bugün gelinen noktada, nüfus artış hızımıza paralel bir şekilde, sayısal veriler bazında, okul, öğretmen ve öğrenci miktarlarında büyük artışların olduğu görülmektedir. Bu durum, özellikle okur – yazar oranımızın arttığından da bir göstergesi olduğundan son derece önemli ve sevindiricidir. Bunu daha iyi

algılayabilmek için, 1923 ila 2003 yılları arasındaki, okul, öğretmen ve öğrenci sayılarını gösteren rakamlara bir göz atalım.

Tablo: Ortaöğretimde Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları(MEB,2003)

ORTAÖĞRETİM	OKUL SAYISI			ÖĞRENCİ SAYISI			ÖĞRETMEN SAYISI		
	1923	2003	Artış %	1923	2003	Artış %	1923	2003	Artış %
	43	6134	142	3799	3.034.959	798	838	148.563	176

Ancak, sadece sayısal bazdaki bu artış yeterli olmayıp, öğretmen, öğrenci ve okulların, nitelik açısından da daha istenilen düzeye getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Gerek AB sürecinde eğitim kalitesini artırma ihtiyacı, gerekse internet sayesinde bilgiye ulaşmanın oldukça kolaylaşması sebebiyle, eğitimde çağdaş normlara göre yeni düzenlemelerin yapılması kaçınılmazdır. Dolayısıyla, son dönemde, bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de, eğitim ve öğretim alanında hızlı bir gelişme ve reform süreci yaşanmaktadır. Bu çerçevede, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından son birkaç yıl içinde yapılan çalışmalarla önce müfredat programları değiştirilmiş, buna bağlı olarak da, ders kitapları ile diğer materyallerin yenilenmesi aşamasına gelinmiştir. Eğitimin çeşitli kademe ve alanlarında gerçekleştirilmekte olan bu çalışmalar, ortaöğretim kademesinde de yapılmakta olup, “Ortaöğretimde Reform” başlığıyla bir gazete haberi olacak şekilde gelmiştir ki, 27.10.2004 tarihli gazete haberine göre, reform programının kapsamı şu şekilde belirlenmiştir:

- 73 okul türü beşe indirilecek,
- Zorunlu eğitim 12 yıla çıkarılacak. Böylece liseler zorunlu hale getirilecek,
- Anadolu liseleri sınavı zorunlu olacak,
- Fen, Anadolu ve Sosyal liselere dokunulmayacak,
- Bu üçlü dışında meslek liselerine yönlendirilen öğrenciler tıpkı AB ülkelerindeki gibi bilgi, beceri, yeteneklerine göre çeşitli programlar seçecek. Ders programları değişecek,
- Yeni sistemde okul öncesinden itibaren çeşitli testler uygulanacak, öğrencilerin yetenekleri saptanacak. Öğretmenler her yıl kendilerine verilen önerge formlarını doldurarak ders verdiği öğrencilerin yeteneklerini değerlendirecek, öğretmen formlarına göre, öğrenciler yetenek ve becerilerine göre yönlendirilecekler,
- Mesleki ortaöğretimin yapılandırılmasında Avrupa birliğinde uluslararası meslek standartlarını belirleyen Cedefop programı örnek alınacak, (Cedefop’ta eğitim, sanat, sosyal bilimler, işletme-hukuk, fen bilimleri, mühendislik, üretim ve inşaat, tarım, sağlık ve sosyal hizmetler adı altında 8 meslek bölümü bulunuyor.),
- Ders sayısı azaltılacak (ABD’de öğrenciler 7 ders görürken, Türkiye’de bu sayı 13)(Radikal Gazetesi, 27.10.2004).

2. ORTAÖĞRETİMDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME

2.1. Atatürk'e Göre Öğretmen ve Öğretmen Yetiştirme'nin Önemi

Atatürk'e göre öğretmen, eğitim sisteminin en önemli unsurlarından birisidir. Hele kurulmuş olan yeni cumhuriyet için, onun bütün kurum ve kuruluşlarıyla yerleşmesi ve kabullenilmesini sağlayacak olmaları sebebiyle, gerek yetiştirilmeleri aşamasında gerekse daha sonra, üzerinde titizlikle durulmaları gereken son derece önemli kişilerdir. Çünkü Atatürk, çağdaş, laik, demokratik bir ulus devlet oluşturabilmek için bir takım devrim ve reformlar gerçekleştirmişti. Bunların toplum tarafından benimsenmesi ve daha da önemlisi, O'nun deyimiyle, cumhuriyetin sonsuza kadar yaşayabilmesi, önce bu devrime inanmış öğretmenleri yetiştirebilmekle, sonra da onların yetiştirecekleri, fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesillerle mümkündü. Yani ancak onlar, yukarıda vasıflarını saydığımız, aynı zamanda cumhuriyetin istikbali olan, fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızları yetiştirebilirlerdi(Öztürk,1999,s.284).

İşte bu sebeptir ki Atatürk, öğretmene ve öğretmenin yetiştirilmesine büyük önem vermiş ve Kurtuluş Savaşının hemen sonuçlandığı bir sırada, 27 Ekim 1922 tarihinde Bursa'da öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmada; "Öğretmenler, ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın kazanacağı zafer için yalnız zemin hazırladı. Hakiki zaferi siz kazanacak ve koruyacaksınız. Ben ve sarsılmaz imanla bütün arkadaşlarım sizi izleyeceğiz ve sizin karşılaşacağınız her engeli kıracağız" demiştir(MEB,1946,s.10).

Atatürk'ün bütün cumhuriyet kadrolarını öğretmenlerin hizmetine soktuğunu vurguladığı bu konuşma, O'nun öğretmenlere verdiği değer en büyük kanıtlarından birisidir. Ayrıca O'nun, Türk eğitiminde çok büyük anlam ve önem taşıyan, Millet Mektepleri Başöğretmenliğini kabul etmesi (1928) de, öğretmenlik mesleğine somut ve etkin bir şekilde katılmasını sağlamasının yanında, bu mesleğe çok büyük bir değer, onur ve saygınlık kazandırarak, öğretmenliği yüceltmıştır.

Öğretmenlere, "Öğretmenler! Yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserinizin kıymeti, sizin beceriniz ve fedakârlığınız derecesiyle orantılı olacaktır. Sizin başarınız cumhuriyet'in başarısı olacaktır" diye hitap eden Başöğretmen Atatürk'ün, eğitime ilişkin düşüncelerinin ve eğitimden beklentilerinin gerçekleştirilmesinde dayandığı ve güvendiği kuvvet, her zaman Türk öğretmeni olmuştur. O, 14 Ekim 1925 günü, İzmir Erkek Öğretmen Okulu'nu ziyareti sırasında yaptığı konuşmada: "Milletleri kurtaran yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmenlerden, eğitimciden yoksun bir millet, henüz millet adını almak kabiliyetini kazanmamıştır. Ona basit bir kitle denir, millet denemez. Bir kitle millet olabilmek için, mutlaka eğitimcilere, öğretmenlere muhtaçtır." diyerek, öğretmenlik mesleğinin önemini vurgulamıştır.

2.2. Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme

Cumhuriyetle birlikte öğretmenlik mesleği ile ilgili yapılan çalışmaların başında, 13 Mart 1924 tarihinde çıkarılan, Ortaöğretim Muallimleri Kanunu³ gelmektedir. Bu kanunla öğretmenlik bir meslek haline getirilmiş ve ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim öğretmenliği olarak sınıflandırılmıştır.

Daha sonra da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmen yetiştirme konusunda ciddi çalışmalar yapılmıştır. Hem yurt dışına öğrenciler gönderilmiş, hem de yurt dışından öğretmenler getirilmiştir. Ayrıca, yurt dışından yabancı eğitim uzmanları da getirilerek, öğretmen yetiştirme konusunda onların görüşlerinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu noktada, özellikle Amerikalı eğitimci John Dewey'in çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. O, hazırladığı raporda, öncelikle mevcut öğretmen okullarının sorunlarını tespit ederek, bunların çözümü için yapılması gerekenleri ortaya koyarken, diğer yandan yeni okullar açılması gerektiğini vurgulamıştır.

Yapılan çalışmalar sonucu, 1926 yılında Konya'da Orta Öğretmen Okulu açıldı. Bu okul, 1927 – 1928 öğretim yılında Ankara'ya taşındı. 1935 yılında Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsüne dönüştürüldü. İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu cumhuriyetin kuruluşundan beri liselere öğretmen yetiştiren bir kurum olarak varlığını sürdürüyordu. 1956'da İzmir'de, 1959'da Ankara'da bir Yüksek Öğretmen Okulu daha açıldı(Başaran,1994,s.111).

Daha sonraki süreçte de öğretmen yetiştirme konusu gündemdeki yerini hep korudu ve Milli Eğitim Şuralarında ele alınan konuların başında geldi. 1981'de toplanan onuncu, 1982'de toplanan on birinci ve 1988'de toplanan on ikinci şuralarda, öğretmen yetiştirme konusuna ağırlık verilerek, öğretmen yetiştirmenin amaçları, ilkeleri, modelleri ve öğretmen hak ve görevleri ile nitelikleri geniş olarak ele alınmıştır. 1989 Yılında da Milli Eğitim Bakanlığı, öğretmen, uzman ve öğretim üyelerinden oluşan, bir Öğretmen Yetiştirme Danışma Kurulu oluşturarak, öğretmen yetiştirmenin tüm yönlerini incelemiştir(Başaran,1994,s.113).

2.3. Eğitim Fakülteleri Dönemi

Öğretmen yetiştirmeyle ilgili yapılan çalışmaların sonucunda, ilköğretim ve ortaöğretim öğretmenlerinin üniversiteler içerisinde yer alan Eğitim Fakülteleri tarafından yetiştirilmesi aşamasına gelinmiştir. 1982 Yılında Yüksek Öğretmen Okulları üzerine kurulan Eğitim Fakülteleri, bir yıl bu okulların programına göre faaliyet gösterdikten sonra, 1983 yılında YÖK tarafından hazırlanan 4 yıllık bir programa göre öğretmen yetiştirmeye başlamıştır. Ancak burada da işler istenildiği gibi sorunsuz gitmemiştir. Özellikle kalabalık sınıflar ve diğer bazı

³ 13 mart 1924 tarih ve 439 sayılı Ortaöğretim Öğretmenleri Kanunu:

Madde 1 Öğretmenlik, devletin genel hizmetlerinden talim ve terbiye görevini üzerine alan müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslektir

Madde 2 Öğretmenler menşelerine ve buldukları okulun derecesine göre üç kısma ayrılırlar 1 Yüksek öğretim öğretmenleri 2 Ortaöğretim öğretmenleri 3 İlköğretim öğretmenleri

Madde3 Ortaöğretim okullarıyla darülmuaallimat ve darülmuaallimin öğretmenleri, darülfünun, yüksek ve orta darülmuaallimin ve darülmuaallimat ve yüksek ihtisas okulları mezunlarından seçilir.

sebepler yüzünden istenilen kalitede öğretmen yetiştirilememesi sebebiyle, Eğitim Fakülteleri YÖK tarafından 1998 yılında yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapılandırma ile ortaöğretime (liselere) öğretmen yetiştirecek programlar şu şekilde belirlenmiştir:

1. Yabancı diller eğitimi bölümü
2. Güzel sanatlar eğitimi bölümü
3. Beden eğitimi ve spor bölümü
4. Özel eğitim bölümü
5. Bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü
6. Eğitim bilimleri bölümü
7. Ortaöğretim fen ve matematik alanlar eğitimi bölümü
8. Ortaöğretim sosyal alanlar eğitimi bölümü

Bu programların ilk altısında eğitim süresi 4 yıl, son ikisinde ise, bir – iki Eğitim Fakültesi hariç, $3,5 + 1,5 = 5$ yıl şeklindedir. Bu 5 yılın ilk 3,5 yılı alan eğitimi için Fen - Edebiyat Fakültelerinde, geri kalan 1,5 yılı ise, öğretmenlik formasyonu dersleri için Eğitim Fakültelerinde tamamlanmaktadır(Öztürk,1999,s.303-304).

Ancak, Eğitim Fakültelerinin yeniden yapılandırılması çerçevesinde uygulanan yeni programlar da, öğretmen yetiştirmedeki sorunları çözememiş ve yeni bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sebeple YÖK ve MEB işbirliğiyle, 22 – 24 Eylül 2005 tarihleri arasında Gazi Eğitim Fakültesinde, “Eğitim Fakültelerinde Yeniden Yapılandırmanın Sonuçları ve Öğretmen Yetiştirme Sempozyumu” yapılarak, sorunlara çözüm yolları aranmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet döneminde ortaöğretimin tüm öğretmen ihtiyacı öğretmen yetiştiren kurumlarca karşılanamamıştır. Bu nedenle, Fen- Edebiyat, Güzel Sanatlar ve Fen Fakülteleri gibi yüksek öğretim kurumlarından mezun olanlar, çoğunlukla pedagojik formasyon alarak, bazen de almaksızın liselere öğretmen olarak atanmışlardır(Öztürk,1999,s.305).

Kaynakça

ADEM, Mahmut (2000). **Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul.

AKKUTAY, Ülker (2001). *Cumhuriyet Döneminde İncelenen Eğitim Politikaları, Gelişmeler, Sorunlar, Öneriler, 2000 Yılında Türk Milli Eğitim Örgütü ve Yönetimi Ulusal Sempozyumu*, Ankara.

AKSU, Meral (2002). *Cumhuriyetin 79. Yılında Eğitimimiz*, 30. 10. 2002 Tarihinde Türk – Alman Kültür ve Dil Enstitüsünde Verilen Konferans.

AKYÜZ, Yahya (1999). **Türk Eğitim Tarihi** (Başlangıçtan 1999), Alfa Yayınları, İstanbul.

BAŞARAN, İbrahim Ethem (1994). **Türkiye’de Eğitim Sistemi**, 2. Basım, Ankara.

CİCİOĞLU, Hasan (1985). **Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk ve Ortaöğretim** (Tarihi Gelişimi), 2. Baskı, AÜ Basımevi, Ankara.

- DUMAN, Tayip (1991). **Türkiye’de Ortaöğretimde Öğretmen Yetiştirme** (Tarihi Gelişimi), MEB Basımevi, İstanbul.
- DUMAN, Tayip (2001a). *Avrupa Birliği Eğitim Programları “Sokrates Programı”*, **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı: 149
- DUMAN, Tayip (2001b). *Avrupa Birliği Eğitim Programları “Leonardo da Vinci”*, **Milli Eğitim Dergisi**, Sayı: 150
- GENÇ, Reşat. (1998). **Türkiye’yi Laikleştiren Yasalar**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- İZGİ, Özkan (1998). *Atatürk’ün Eğitim Politikası ve Yabancı Okullar Sorunu, Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu* (3 – 6 Ekim 1995 Gazi Mağusa Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti), C. I, Ankara.
- KOÇER, Hasan Ali (1975) **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi** (1773 – 1923), 2. Basılış, MEB Basımevi, İstanbul.
- M.E.B.(1946).**Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri, 1**, MEB Basımevi, Ankara.
- M.E.B. (2003). **Sayısal Veriler 2002-2003**, MEB Yayınları, Ankara,
- ÖZAKMAN, Turgut (2005). **Şu Çılgın Türkler**, Bilgi Yayınevi, 30. Basım, Ankara.
- ÖZTÜRK, Cemil (1999). *Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme, 75 Yılda Eğitim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- RADİKAL GAZETESİ (2004). *Türkiye-Ortaöğretimde Reform*, adlı gazete haberinden 27.10. 2004 tarihinde elde edilmiştir.